

Abans i després de les cendres

La climatologia i les retallades, en alguns territoris, fan que els incendis d'aquest estiu siguin més perillosos que mai. Analitzem quines són les causes –incloses les naturals– que fan del nostre territori un país on cal conviure cíclicament amb el foc. I viatgem a l'escenari d'un dels incendis forestals més greus que ens han afectat –el del Berguedà del 1994, que provocà cinc morts i 45 hectàrees cremades– per veure com es transforma amb el temps un paisatge calcinat: des de boscos de roures i alzines que han reviscut fins a extensos pinars que han esdevingut camps de conreu.

AQUÍ HI
HAVIA UN
BOSC

Un grup de persones observen l'avanç de les flames a la localitat de Torís (Ribera Alta).

Conviure amb el foc

José Manuel Civera es mira l'horitzó amb neguit. A tort i a dret la gamma cromàtica va del negre al gris. Enfront d'ell s'alcen uns tronc carbonitzats, un esquelet a qui el foc ha desproveït de branques i fulles. Les Alcubles és un dels 22 municipis que han estat arrasats en l'episodi de foc més greu que ha viscut el País Valencià en els darrers quinze anys. En dos focus diferents (l'un a Cortes de Pallars, l'altre a Andilla), les flames van cremar, durant cinc dies seguits, vora 50.000 hectàrees, i van obligar a desallotjar un miler de veïns; 22 municipis en van ser afectats; una persona va morir.

“Ací a l'esquerra, on ara hi ha els pins cremats, fa 25 anys hi havia vinyes —explica José Manuel, un agricultor jubilat que coneix cada pam del seu poble—. Però després van subvencionar l'arrancada de les vinyes, els pins van ocupar el terreny i es van reproduir i ara ha passat això que es veu.” El foc en aquest poble de 807 habitants i en general a tota la Serrania ha estat una tragèdia mediambiental, però sobretot econòmica.

Els incendis, cada volta més abundosos, deixen al seu pas un paisatge humà i natural desolador. Tanmateix, darrere de les flames s'amaga un problema de desequilibri territorial i de sobreabundància de material boscós. Els incendis, diuen els experts, no són una fatalitat sinó el símptoma d'un problema d'abast més ampli. Què hem de fer davant d'un escenari com més va més flamíger?

Més enllà de l'aixada i el tractor, hi ha poques alternatives de vida per aquestes contrades de l'interior del País Valencià. Els socis de la Cooperativa Sant Antoni Abad cultiven raïm, ametlla i oliveres. “Una quarta part dels ametllers s'ha cremat”, es lamenta José Manuel, qui afortunadament ha mantingut les seues explotacions a recer d'un foc que ja fa vint anys va calcinar la mateixa zona que ara ha caigut en desgràcia. José Ma-

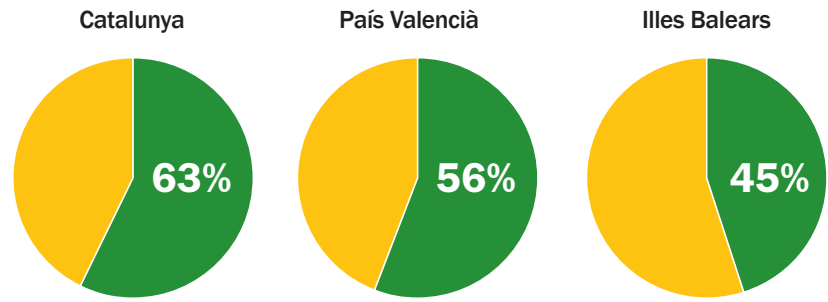
nuel torna a fixar els ulls en el paisatge. Ell no ha passat mai per la universitat per a estudiar sobre gestió forestal ni equilibris ecològics, però tanmateix l'experiència li diu que hi ha quelcom de disfuncional en la manera com ens relacionem amb el sistema natural que ens envolta: “Els ribassos s'han anat deixant i s'han omplert d'argelagues —explica—. Ací, el problema més important és que han desaparegut els pastors i les cabres,

que no deixaven créixer les argelagues”. I afegeix: “Ara que no vinguen a plantar-nos pins. La muntanya es recupera a soles; els picots de seguida ixen. El que fa falta són cabres”.

Una brasa latent. Els d’Andilla i Cortes de Pallars són els darrers incendis a gran escala que han sacsejat els Països Catalans. Abans, i durant 2012, Eivissa, el Pallars Sobirà..., han patit des de la impotència la virulència de les flames. Pràcticament cap part del nostre territori no n’ha eixit immune. I encara queden molts dies de canícula per davant. És la història de cada estiu (d’un estiu, per altra banda, que cada any es dilata més en el temps): algú, de forma inconscient, fa saltar l’espurna; amb la guspira pren l’encenall; la flama crema el matoll i ja està l’incendi declarat. Amb sort, i si un equip de vigilància és a prop, hi ha la possibilitat d’atacar-lo ràpidament. Altrament, la possibilitat que aquella espurna esdevinga un incendi de gran intensitat és altíssima. Aleshores, una volta més, hi haurà l’alerta ciutadana, el rebombori mediàtic, les acusacions encruaades, les mencions a la falta de mitjans, les imatges de les flames, la demanda d’ajudes per part dels veïns... En definitiva, la tragèdia del foc, una calamitat revisitada cada volta que les condicions climatològiques (30 graus de temperatura; vent superior als 30 quilòmetres per hora; i menys de 30% d’humiditat relativa) hi són propícies.

L’episodi es repeteix cada cop que crema una part del país, però, tanmateix, sembla que en aquesta matèria els arbres no ens deixen veure un bosc que és més divers que no sembla. Perquè, si bé els incendis són –no hi ha dubte– un drama humà, no és menys cert que formen part de l’ecosistema mediterrani; que són un element que, com la pluja o el vent, n’han definit la configuració. Fa mal de dir quan enfront teu hi ha un paisatge (el teu paisatge) socarrimat però la unanimitat sobre l’efecte estructurador del foc sobre l’ecosistema mediterrani és total entre els científics. “El foc ha estat considerat un dels principals factors ecològics que han contribuït a modelar l’actual riquesa biològica i de paisatges dels ecosistemes mediterranis”, explica Josep Maria Espelta, del Centre de Recerca Ecològica i Aplicacions Forestals

Superfície forestal dels Països Catalans*

*Respecte del total de la superfície

Font: El Temps

(Creaf). Si avui tenim el paisatge que tenim és, doncs, perquè en el passat també la muntanya, i amb ella tots els éssers que hi vivien, va cremar. El foc, segons aquest expert en incendis, forma part de l’ADN dels qui vivim a la vora del Mediterrani.

“La propensió al foc –apunta Espelta– obeeix en bona part a un clima amb un règim de precipitació escàs, fortament irregular, amb sequeres recurrents i uns estius perllongats acompanyats de temperatures elevades.” Moltes de les plantes que formen part del nostre catàleg d’espècies són rebrotadores, és a dir, són capaces de reviscolar per si soles; d’altres, dipositen i acumulen al sòl llavors que germinen una volta ha passat el foc. Plantar arbres després d’un incendi és, en la major part dels casos, innecessari. El bosc és autosuficient i, si bé la recuperació no es produeix immediatament, sí que ho fa al cap d’unes dècades. El negre deixa pas al verd, tard o d’hora.

Un present flamíger. El foc, doncs, és una cosa natural. Tanmateix, científics i gestors forestals hi coincideixen: hi ha motius per a la preocupació. Perquè si bé els incendis són quelcom inherent al territori, s’hi estan conjuminant tota una sèrie de factors que fan del país un polvorí on es pot desencadenar una tragèdia humana i ecològica. La proliferació d’urbanitzacions a tocar de la muntanya; l’èxode rural i el consegüent abandonament de les activitats agrícoles i silvícoles; una política de gestió forestal conservacionista; l’acumulació de material vegetal als boscos i l’augment de les temperatures aboquen a un escenari flamíger. La qüestió no és fàcil de

resoldre i té implicacions en matèria de planificació urbanística, gestió forestal i organització territorial. “La situació és explosiva”, es lamenta Josep Maria Espelta, del Creaf. Aquest investigador, junt amb uns altres col·legues, ha analitzat la quantitat d’incendis que es produeixen cada any i la conclusió és clara: a Catalunya (i les dades segurament serien extrapolables a la resta de territoris) la mitjana d’incendis de l’última dècada ha estat de sis-cents per any; a la dècada dels 70, la mitjana era de tres-cents. I arribats en aquest punt, els experts adverteixen: una cosa és que els incendis siguin part de l’epidermis de l’ecosistema mediterrani i una altra és que les flames siguin massa recurrents. Quan això passa, es posa en perill la recuperació natural i l’equilibri ecològic mateix. A banda, és clar, d’incrementar els riscos per a les persones.

Per què, però, hi ha més incendis? En primer lloc, hi ha la qüestió climàtica. La pujada dels termòmetres induïda pel canvi climàtic provoca condicions cada volta més extremes. I la cosa encara empitjorarà els pròxims anys. Segons dades del Creaf, les temperatures s’incrementaran d’entre un 2,1 i 4,4 graus fins el 2080. Alhora és previsible una reducció de les precipitacions d’entre un 14% i un 27%. I més calor i menys humiditat són els dos ingredients bàsics perquè l’espurna prenga.

Tanmateix, el problema de la recurrència dels incendis és molt més complex que això i apunta als canvis derivats de l’èxode rural que ha patit el país durant la segona meitat del segle XX. L’interior s’ha buidat. I a mesura que la industrialització, la modernització i les tecnologies avancen, les societats dei-

xen de dependre dels recursos obtinguts directament de la natura i disminueix l'ús intensiu dels sistemes naturals. En definitiva, en perden el contacte directe. La gent prefereix l'estufa de gas a anar a fer llenya al camp; s'estima més comprar al súper que no conrear-se ell les creïlles i les cebes. I l'extracció de fusta ha deixat de ser rendible. El resultat és que mai com fins ara no hi havia hagut tanta massa boscosa. On abans hi havia un mosaic de paisatges (camps de cultiu, praderies...) avui trobem un continuïum arbori com no es veia des de l'època dels romans. Perquè, d'una banda, els pinars han ocupat els camps de conreu; i, d'una altra, els boscos s'han deixat de desbrossar. Es donen llinars poblacionals a partir dels quals es constata un increment molt rellevant dels incendis. Aquest llinar és el dels 0,6 habitants per quilòmetre quadrat.

A tot això cal afegir una gestió forestal que durant dècades s'ha basat en el principi conservacionista, és a dir, evitar per tots els mitjans que el foc prenguera. La conseqüència ha estat l'acumulació de més combustible encara. Durant dècades s'ha passat per alt que els qui ens precediren utilitzaren el foc no com un enemic sinó com un aliat. Nosaltres, en canvi, l'hem demonitzat. Només de fa uns anys en alguns llocs com ara Catalunya es treballa en l'aplicació d'aquest tipus de solucions.

Per a Artur Aparici, director de l'Observatori Rural de la Universitat Jaume I de Castelló, els incendis són, al capdavall, el "síntoma d'un problema més greu com ho és el desequilibri territorial". Segons aquest sociòleg, al País Valencià la qüestió de la gestió del territori mai no ha figurat a l'agenda dels polítics, la qual cosa ha provocat l'abandonament de l'interior. "A partir de la segona meitat del segle XX es deixà de gestionar el bosc i s'abandonà la ramaderia intensiva —es lamenta—. I des d'aleshores, donar un ús a aquestes àrees no ha estat una qüestió estratègica. Mentrestant s'han entestat a fer polítiques i inversions per acumular més gent a la

costa. De sobte, a l'estiu, apareixen els incendis com si no tingueren una relació directa amb la manera com s'ha gestionat el territori." Al País Valencià, només el 17% de la massa forestal rep algun tipus de tractament, segons el Pla d'Acció Territorial Forestal. Per a Aparici, foc i desenvolupament i benestar rural són cares d'una mateixa moneda. "Centrar el debat, cada volta que hi ha un incendi, en si hi ha més o menys mitjans d'extinció és desenfocar el tema", apunta.

Urbanisme vulnerable. L'increment en el nombre d'incendis no s'entén, però, si no es tenen en compte també les noves tendències en matèria d'assentament poblacional. Durant la segona meitat del segle XX la gent va traslladar-se a ciutat. A partir de la dècada dels 70 s'esdevingué un desplaçament cap a les zones periurbanes, moltes voltes a la vora mateix de pins, alzines i carrasques. Viure en un xalet es convertí en l'aspiració de molts. "A Catalunya hi ha prop de 2.300 urbanitzacions on viuen 600.000 persones, una part de les quals estan enmig del bosc. Són gent que viu dins el bosc però que, a diferència dels seus avantpassats, no en viu ni el gestiona i només l'utilitza com a lloc de residència", explica Pere Sala i Martí, coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya. "En aquests casos, l'incendi és molt més que un problema estrictament natural". És, sobretot, un problema d'ordenació urbanística, de gestió del territori. Arribats en aquest punt, sorgeix la pregunta a propòsit de si no caldria estalviar-se aquest tipus d'assentaments humans. Josep Maria Espelta no és partidari de la prohibició però, tanmateix, no amaga la seua preocupació per aquest fet. "Hem heretat uns boscos que estan en una situació molt delicada per la gran càrrega de massa boscosa que tenen. La presència d'urbanitzacions fa encara més conflictiu l'escenari", diu. Alhora es mostra partidari que les administracions prenguen consciència de la quasi "inevitabilitat" dels incendis. Si hi ha incendis, diu, més val preparar-s'hi. "Hi ha altres

Retrobar la muntanya

Fins no fa molt, quan algú parlava de gestió forestal es pensava en màquines desbrossadores, en patrulles municipals netejant sotabosc al mes de maig o en gran maquinària artigant la muntanya amb tallafocs. Tanmateix, el pas del temps i l'experiència han mostrat que nosaltres, com també van fer els nostres besavis, podem extraure beneficis econòmics del bosc. No es tracta, al capdavall, de descobrir res nou, sinó de recuperar algunes pràctiques que s'havien perdut amb l'anorreament dels modes de vida rurals tradicionals.

Un cas d'aquests és el d'Eduard Bellsells, de 30 anys i natural d'Igualada. La vida al camp sempre li havia atret i fer-se una xicota de família pagesa va acabar de reblar el clau. Després de diverses experiències es va decidir a apuntar-se, l'any 2009, a l'Escola de Pastors, la primera acadèmia d'aquestes característiques a Catalunya. Es tractava d'una iniciativa nascuda al Pallars Sobirà a petició de l'Associació Rururbans, que perseguia formar joves en la pràctica del pastoreig, tot amb la intenció, en última instància, de garantir el relleu generacional dels pagesos que volien jubilar-se. Després de passar per l'escola, Eduard reuní uns estalvis i es va comprar 60 cabres rasqueres. "Un any després de posar-m'hi, va venir un tècnic forestal de la Generalitat i em van dir que necessitaven un pastor que, amb el seu ramat,

zones del món on les pertorbacions són els terratrèmols. Allí hi adapten les infraestructures per evitar-ne els efectes negatius. Ací hem d'assumir que els incendis són els nostres terratrèmols i hem de prendre mesures per minimitzar-ne els danys i les víctimes. Hem d'aprendre a conviure-hi."

La solució per a aquest problema implica, segons els experts, posar en valor el territori, per buscar fórmules de rendibilitzar els productes que ens forneix la natura. En definitiva, de tornar a mirar la muntanya com una font de riquesa, de reconciliar-nos-hi. Pere Sala i Martí, de

J.M.Espelta: "Hi ha zones del món on hi ha terratrèmols i hi adapten les infraestructures. Ací tenim incendis"

EL TEMPS

A l'esquerra, Raquel Gil, gerent de Naturfoc. A la dreta, un dels joves que participen en l'Escola de Pastors.

netegés un sotabosc, a la zona de la Serra de Freixes”, explica. D’ací, i per un d’aquells revolts que pega la vida, passà a Sant Boi de Llobregat. L’ajuntament, que fins aleshores havia recorregut a la contractació d’una empresa desbrossadora per a netejar els perímetres de seguretat que –per llei– han de tenir les urbanitzacions, volia contractar els seus serveis. I així és que les cabres rasqueres d’Eduard s’han passat d’octubre a juny brostejant les faldes de la muntanya de Sant Ramon. El consistori n’està ben content: ha passat de gastar-se 75.000 euros l’any en l’empresa desbrossadora a esmerçar-ne 20.000 en la contractació dels serveis silvícoles d’aquest jove pastor. “Hem tingut molt bona acceptació entre la gent: vénen les escoles, les famílies, fem educació ambiental...”, explica Eduard, qui ha pogut quadruplicar la seua renda de pastor gràcies al conveni amb l’Ajuntament de Sant Boi. Al remat, han establert un contracte que, en termes empresarials, en dirien de *win-*

to-win (una relació on tothom en surt beneficiat). “Aquesta no és una feina de vuit hores; és una filosofia de vida”, explica Eduard, qui no s’està d’aprofitar l’ocasió per a lamentar que la Generalitat “no aposti més per recuperar l’ofici de pastor i aplicar-ne els beneficis”.

La muntanya pot aportar també calor. Ho va veure clar Raquel Gil, una jove d’Ontinyent, mestra en educació infantil, fa cinc anys. “Què es podia fer amb tant de bosc com envoltava el meu municipi?”, es preguntava i en això va caure en el compte que el pèl·let amb què alimentava la caldera de biomassa de casa seua procedia de l’Argentina. Es posà a investigar i s’adonà que al País Valencià no hi havia cap empresa que s’hi dedicara, per bé que el 56% de la seua superfície és forestal. I decidí donar-se aire. Avui és el cap pensant de Naturfoc, una empresa radicada a Montaverner que utilitza els troncs que s’extrauen de les neteges dels boscos dels voltants com a matèria primera. L’any passat produïren 1.000 tones

de pèl·let. Raquel està satisfeta amb el desenvolupament de la seua empresa però es lamenta, no obstant, de la falta de visió estratègica dels qui s’haurien d’encarregar de la gestió forestal. “Als països del nord d’Europa la utilització de biomassa com a font d’energia està més desenvolupada i en part és normal perquè allí fa més fred. Però les seues condicions de partida són pitjors, perquè fa més humitat i això en complica el tractament posterior. Nosaltres, en canvi, pel nostre clima, tenim una fusta que s’asseca, la qual cosa en facilita el tractament. Ací és més econòmic i més ràpid però no ho fem. Hi ha molt de camí per recórrer”, explica mentre es planya que no hi haja un suport més ferm de l’administració sinó que, al contrari, estiga reduint les partides per a l’extracció i neteja del bosc. “És frustrant de veure que tenim una font important per a crear llocs de treball en l’interior i mantindre les muntanyes netes i que no s’està aprofitant en absolut”, diu.

l’Observatori del Paisatge de Catalunya, posa l’exemple del Priorat. Allí l’aposta d’uns emprenedors per fer un bon vi ha donat peu a tot un fenomen vinícola, però, sobretot, ha servit per a posar en valor una activitat agrícola que, altrament, hauria seguit la línia de declivi d’altres contrades. Avui, la vinya és el principal motor econòmic de la comarca. Com recorda Ramon Mampel, president de la Unió de Llauradors i Ramaders, “un agricultor o un ramader en actiu a les zones de secà és una garantia per a prevenir incendis”. Un estudi d’aquesta organització agrària estima que amb 375

pastors i un quantitat de 3,75 milions d’euros, les 55.000 hectàrees dels focs d’Andilla i Cortes de Pallars haurien estat netejades.

“Cal investigar quines utilitats podem donar a la superfície forestal”, apunta Artur Aparici, de la Universitat Jaume I. La Generalitat de Catalunya i els organismes que en són dependents fa temps que treballen en la línia de valoritzar allò que ens aporta el bosc. La conversió del material vegetal en pèl·lets per a les calderes, el cultiu de plantes aromàtiques, la investigació de propietats farmacològiques..., són algu-

nes de les alternatives sobre les quals es treballa. Tothom coincideix que hi ha molt de camí per explorar. En alguns indrets de Catalunya, de fa un parell d’anys, es contracten pastors perquè es mengen el sotabosc. Als ajuntaments els surt molt més barat que no les màquines desbrossadores i els pastors tenen un lloc on fer pasturar el ramat. Potser si a les Alcubles algú haguera pensat en això de contractar cabres, avui José Manuel Civera no es lamentaria pel paisatge que li han arrabassat les flames.

Violeta Tena